

Кульбабська О. В.

<https://orcid.org/0000-0002-1858-9269>

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ТИПОЛОГІЯ БЕЗПРИЙМЕННОГО СУБСТАНТИВНОГО КЕРУВАННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Об'єктом наукових спостережень обрано синтаксичний зв'язок, що виформовується між двома або більше компонентами синтаксичної конструкції. Констатовано, що репрезентантами синтаксичного зв'язку є мовні засоби, які маркують різноманітні семантико-синтаксичні відношення між компонентами синтаксичної одиниці (з-поміж них – прийменники та сполучники як предикати предикатів, словоформи, порядок слів, інтонація тощо). Центральне місце серед типів синтаксичного зв'язку посідає прислівний, передбачуваний / непередбачуваний, обов'язковий / необов'язковий синтаксичний зв'язок, що поєднує головний і залежний компоненти в словосполученнях сучасної української мови. У цьому аспекті увагу сконцентровано на валентно зумовленому субстантивному керуванні в двочленних мінімальних конструкціях, що відповідають моделі «іменник + іменник у непрямому відмінку» (на матеріалі прозових текстів О. Гончара). За належністю обох складників до іменних частин мови досліджувані словосполучення визначено як субстантивно-субстантивні. Доведено, що для синтаксичних форм підрядного зв'язку загалом характерна симетрія з відповідними різновидами семантико-синтаксичних відношень, зокрема типовою є кореляція керування ↔ об'єктні відношення. Утім, таке співвідношення жодним чином не можна абсолютизувати, оскільки в синтаксичній структурі української мови надзвичайно поширена асиметрія, унаслідок якої виформовуються вторинні семантичні відношення і на рівні словосполучення – суб'єктні, означальні, об'єктно-обставинні, присвійні тощо. Аналіз фактичного матеріалу дав змогу класифікувати безприйменникові субстантивні словосполучення за відмінковою формою керованого іменника: родового ($N_1 N_2$), рідше – давального ($N_1 N_3$) та орудного ($N_1 N_3$). Зроблено висновки, що специфіка керування залежить здебільшого від лексико-семантичних і граматичних властивостей опорного імені.

Ключові слова: словосполучення, одиниця-конструкція, головний і залежний компоненти, підрядний зв'язок, субстантивне керування, давальний і орудний відмінки, художній текст, функція.

Постановка проблеми. Єдність форми й змісту – твердження аксіоматичного характеру, що є визначальним для синтаксичних одиниць, які виконують дві мегафункції – *номінативну* (словосполучення) та *комунікативну* (речення). План форми зазначених синтаксичних конструкцій репрезентують синтаксичні зв'язки між їхніми компонентами, а план змісту – семантико-синтаксичні відношення (Л. Булаховський, І. Вихованець, К. Городенська, Н. Іваницька, А. Загнітко, І. Попова, Г. Удовиченко та ін.). Незважаючи на величезний досвід, набутий лінгвістами в побудові метамов усіх рівнів української мови й у відпрацюванні процедури вивчення та опису її фонологічної, лексико-фраземної та граматичної

систем, «саме на синтаксис припало стільки різних колізій, скільки немає, мабуть, ніякий інший з основних рівнів мови й відповідно ніяка інша лінгвістична дисципліна, пов'язана з цими рівнями» [11, с. 22]. І чим далі, тим, вірогідніше, ситуація буде все більше і більше загострюватися, якщо принципово не переглянути традиційні підходи до аналізу набутої мовознавцями інформації, причому не лише з огляду на технічну процедуру опрацювання синтаксичних моделей і створення інформаційно-лінгвістичних систем (В. Г. Волошин, М. В. Надутенко, В. А. Широков та ін.), а й по суті її змісту. Отож важливим постає розв'язання проблеми дефініції типів синтаксичного зв'язку у словосполученнях, виокремлення

його характерних ознак і засобів вираження. У цьому аспекті особливої актуальності набуває питання щодо дефініції синтаксичного зв'язку на рівні словосполучення та семантико-синтаксичних відношень між його компонентами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У монографіях і підручниках із синтаксису української мови, на жаль, немає загальноприйнятого визначення поняття «синтаксичний зв'язок». Спробуємо узагальнити ключові моменти цього вихідного та фундаментального поняття граматики.

По-перше, «синтаксичний зв'язок, або формальний граматичний стосунок між компонентами синтаксичної одиниці» [2, с. 22], виформується між двома або більше компонентами синтаксичної конструкції (П. С. Дудик, Н. В. Гуйванюк, С. О. Караман, М. Я. Плющ, І. І. Слинсько, К. Ф. Шульжук та ін.). Саме «синтаксичні зв'язки забезпечують поєднання слів та витворення синтаксичних одиниць ієрархічно вищого рівня» [6, с. 16], «що уможлиблює кваліфікацію певної послідовності слів як упорядкованої лінійної величини, як відповідну синтаксичну конструкцію» [7, с. 362], напр.: словосполучення → просте речення → складне речення → надфразна єдність.

По-друге, репрезентантами синтаксичного зв'язку є мовні засоби, за допомогою яких реалізуються відповідні смислові [в інших працях їх визначають як «семантико-синтаксичні». – О. К.] відношення між компонентами синтаксичної одиниці (з-поміж них – *словоформи, прийменники та сполучники як предикати предикатів, словопорядок, інтонація* тощо) [7, с. 131]. При цьому синтаксичний зв'язок «може корелювати / не корелювати з певними синтаксичними відношеннями, тобто є синтаксичним знаком (формою, категорією)» [6, с. 13, 23]. Загалом, «синтаксичні зв'язки й семантико-синтаксичні відношення тісно пов'язані з розподілом синтаксичних функцій на формально-синтаксичні і семантико-синтаксичні» [2, с. 32].

По-третє, «особливості функціонування синтаксичних одиниць відображають типи і форми синтаксичних зв'язків між компонентами /.../. Звичайно, найбільш показовий з цього погляду *тип* синтаксичного зв'язку, а не його *форма*» [там само, с. 22]. Дослідники обґрунтовують необхідність виокремлювати три типи синтаксичного зв'язку в проєкції на основні синтаксичні одиниці: 1) «словосполученнєвотвірні»; 2) «реченнєвотвірні», 3) «реченнєвомодифікаційні» [6, с. 17].

По-четверте, за диференційну ознаку, яка розмежовує типи синтаксичного зв'язку (за І. Р. Вихованцем), править характер синтаксичних залежностей [14, с. 595; 10, с. 12]. Наприклад, у словосполученні як номінативній одиниці, на думку граматистів, реалізується передовсім *підрядний (субординативний) прислівний зв'язок* між стрижневим і залежним компонентами словосполучення, що автоматично виявляє себе й реалізується в деякому мовленнєвому ланцюзі, співвідносному з одним і тільки одним, хоча й розчленованим, поняттям: *білий сніг, дівчина-українка, писати есе, голосно читати*. Йому притаманні такі синтаксичні форми: узгодження, керування та прилягання (традиційна дефініція), а також специфічна форма – кореляція, яку виокремлюють не всі граматисти (Н. В. Гуйванюк, А. П. Загнітко, М. Ф. Кобилянська, І. І. Слинсько та ін.).

Щодо зауваги дослідників уважати словосполученням конструкції, компоненти яких пов'язані *взаємозалежним сурядним зв'язком* (праці М. В. Балко, І. Р. Вихованця, П. С. Дудика, О. С. Мельничука, Л. В. Прокопчук, К. Ф. Шульжука та ін.), то це питання до кінця не з'ясоване. На нашу думку, конструкції на зразок *білий, а не чорний; батьки та діти; писати й читати, й малювати; голосно, але невиразно* не можна вважати словосполученнями, оскільки вони сформовані на основі граматично рівноправного об'єднання двох або більше понять, а семантико-синтаксичні відношення між ними виражено за допомогою сурядних сполучників *і(й), та, а, але, або, чи*. І. С. Попова пропонує називати такі одиниці *словоз'єднаннями* [11, с. 106, 111, 114]. Водночас сурядний зв'язок між структурними повнозначними словами-компонентами подібних синтаксичних одиниць виконує суто номінативну функцію, спеціалізовану для поєднання однорідних членів речення на означення двох і більше понять або рівноправних частин складносурядного речення.

Постановка завдання. Мета роботи – установити лексико-семантичну типологію керування як одного з основних різновидів підрядного прислівного зв'язку в бінарних іменникових словосполученнях. Зазначені словосполучення за морфологічною природою поєднуваних слів / словоформ витлумачують як «субстантивно-субстантивні».

Для реалізації мети необхідно: проаналізувати лексико-граматичні параметри іменників як стрижневих компонентів субстантивно-субстантивних словосполучень; установити сполучу-

вальні (валентні) особливості іменників; зосередитися на мовотворчості Олеся Гончара з акцентом на систему словосполученневих номінативних знаків, оскільки секрет і колорит *Я*-письменника «полягає передовсім у синтаксисі, у своєрідному комбінуванні, розкладі, керуванні, погодженні слів» [12, с. 363].

Виклад основного матеріалу. *Керування* – «форма (спосіб) підрядного зв'язку, за якого опорне (головне) слово зі значенням дії, процесу, стану тощо (або в широкому розумінні – із значенням власне-ознаки) вимагає залежного слова (переважно іменника) у певній відмінковій або прийменниково-іменниковій формі» [4, с. 36]. Важливо, що підпорядковане «слово не залежить від зміни граматичних форм підпорядковуючого слова» [13, с. 25], напр.: *намалювати картину, намалювавши картину, намалювали картину*.

Сучасна класифікація різновидів керування ґрунтується на чотирьох основних чинниках: 1) за ступенем вияву необхідності керованого слова для розкриття змісту опорного слова: керування сильне (*любимо Батьківщину, не виконала завдання*), слабке (*малювати пензлем, розповісти про пригоду*) та напівсильне, з адресатною семантикою (*подарувати вчительці (квіти)*); 2) за здатністю / нездатністю стрижневого слова керувати двома залежними компонентами – іменниками або субстантивованими словами: варіативне керування (*випити каву // кави; чекати батька // на батька*) та неваріативне (*гімн людині, обробляти ділянку*); 3) за відсутністю чи наявністю у структурі словосполучення прийменника: безпосереднє (*читати роман*) і опосередковане (*купити в крамниці*); 4) за здатністю / не здатністю керувати кількома залежними компонентами: одиничне (*переможець олімпіади*) та подвійне (*навчати (кого?) студентів (чого?) синтаксису*); 5) за морфологічною природою головного слова: дієслівне (*співати пісню*), іменникове (*декламування поезії*), прикметникове (*вищий за батька*), прислівникове (*на радість батькам*). У подальшому викладі сконцентруємо увагу на керуванні іменникового типу, його синоніміці.

Усі частини мови з огляду на їхні лексико-граматичні (ономасіологічні) особливості поділяють на два класи: *дієслово* та *іменник*. Вони беруть найактивнішу участь у процесах предикації (суб'єктно-предикатних відношень у їхньому абстрагованому вигляді), оскільки дієслово є носієм процесуальності (динаміки і/або статичності), а іменникові синтаксеми призначені «бути мовним знаком предмета (у типових позиціях –

суб'єкта предикації), що його відображає людська свідомість» [8, с. 142–143].

Утім, за ступенем похідності іменники не є однорідними й репрезентують два підкласи: *первинних іменників*, що виконують денотативну функцію, виражаючи загальнокатегорійне значення реальної предметності, і *вторинних*, які маркують «діаметрально протилежну граматичну, „фіктивну”, предметність утворюють синтаксичні деривати, якщо категорійні значення прикметника, дієслова, прислівника набувають граматичної предметності, потрапляючи в характерні для іменника синтаксичні позиції» [6, с. 60].

Іменник, за нашими спостереженнями, «сам по собі не в змозі виконувати жодної функції, покладеної на нього категорією синтаксису. Для цього він має супроводжуватися в реченні (експліцитними або імпліцитними) знаками актуалізації та відношення, які б поєднували його з іншими актуалізованими членами. /.../ Лише власні імена автономні, оскільки вони актуальні за своєю природою» [8, с. 143]. Аналіз емпіричного матеріалу довів, що субстантив змінює свою категорію, якщо має здатність: 1) бути елементом словосполучення, утвореного на основі узгодження (*академічна установа*); кореляції (*хлопець-красень*); субстантивного керування (*склянка води*); власне-прилягання (*читання лежачи*); прийменниково-відмінкового прилягання (*відпустка на Синевирі*); 2) функціювати у складі предикативного сполучення слів, напр.: *Склянка води утамувала спрагу. Вода (є) джерельна*; 3) утворювати в разі поєднання з прийменником прислівниковий вираз (*жити в мирі // мирно*); 4) зазнавати актуалізації в контекстуальному оточенні слів, які виконують інші додаткові функції [там само, с. 143–144].

Збіжними сполучувальними ознаками для іменника й дієслова є те, що вони здатні керувати другим – залежним – іменником у складі словосполучення, пор.: *читати (що?) книгу* і *читання (чого?) книги*. З огляду на синтаксичний потенціал цих центральних частин мови І. Р. Вихованець констатував лінгвальні параметри *валентно зумовленого керування*: «Керування – це форма (спосіб) підрядного зв'язку, що стосується значеннево передбачуваної опорним словом сполучуваності непрямих відмінків іменників без прийменників і з прийменниками» [1, с. 37]. У словосполученнях «лексико-граматична природа опорного слова вимагає певного залежного компонента» [там само, с. 78]. Зауважимо, що валентно зумовлене керування фіксуємо в словосполученнях, у яких стрижневими компонентами є дієслова (В. Фурса,

Л. Колібаба), напр., дієслівно-субстантивні словосполучення на зразок *височіє над морем*; прикметники (А. Габай), напр., прикметниково-субстантивні словосполучення *вище за батька*; іменники: *блакить неба, шафа для одягу* (такі субстантивно-субстантивні словосполучення ще потребують комплексного аналізу).

На основі картотеки ілюстративного матеріалу, яку уклали методом наскрізного виписування з прозових текстів О. Гончара [5], висновкуємо, що в сучасній українській літературній мові іменники мають властивість керувати формою залежного імені в таких відмінках: а) родовому, напр.: *І знову злива слів. Обвал звинувачень* (5, III, с. 28); б) давальному, напр.: *І на людях, і без капітана виявляє шану своєму корабельному майстрові* (5, IV, с. 802); в) знахідному, напр.: *Як серед глибокої тиші лунають по радіо останні розпорядження про вихід у поле* (5, V, с. 20); г) орудному, напр.: *Здається, це хизування власною величчю* (5, II, с. 517). Оскільки специфіку словосполучень, утворених на основі безприйменникового субстантивного керування родовим відмінком, уже з'ясовано в окремій статті [9, с. 15–20], сконцентруємо дослідницьку увагу на валентно зумовленому керуванні давальним і орудним відмінками.

Керування давальним відмінком. В українській мові, як уже йшлося вище, іменники мають здатність керувати об'єктом у формі давального відмінка, хоча це явище не є поширеним. На нашу думку, пояснити низьку частотність безприйменникових конструкцій із давальним відмінком можна тим, що вони мають більш тісний смисловий і граматичний зв'язок між окремими компонентами, ніж прийменникові синтаксичні одиниці. До того ж за своєю семантикою давальний відмінок – це придієслівний відмінок, який «служить для маркування того, що поняття, виражене дієсловом або іменем, має значення для іншого предметного поняття, йому призначається, до нього схильне, до нього направлене» [3, с. 91].

Для встановлення закономірностей керування стрижневих іменників давальним відмінком варто взяти до уваги здатність / не здатність субстантиву співвідноситися з дієсловом або прикметником, тобто синтаксичну транспозицію. На цій підставі виокремимо три групи субстантивно-субстантивних словосполучень:

1) із головним словом-іменником, не співвідносним ні з дієсловом, ні з прикметником;

2) із головним словом-іменником, співвідносним із дієсловом;

3) із головним словом-іменником, співвідносним із дієсловом та прикметником.

Словосполучення, що належать до першої групи, у прозових текстах Олеся Гончара функціують дуже рідко, що пояснюємо формально-семантичними (кореферентними, синонімічними) співвідношеннями з дієслівно-іменними словосполученнями, пор.: *пам'ятник Шевченку (Шевченкові) // спорудити пам'ятник Шевченку (Шевченкові); пісня землі // співати пісню землі* тощо. Словосполучення із залежним іменником у давальному відмінку виражає об'єктні семантико-синтаксичні відношення, подеколи ускладнені певними відтінками, напр., означальними: *пам'ятник (кому? чий?) Шевченку // Шевченків пам'ятник*.

Іменні словосполучення, у яких зв'язок із давальним відмінком зумовлений лексичним значенням головного слова, одиничні. Це конструкції на зразок: *Передай від мене і від діток наших щире спасибі твоїм офіцерам* (5, I, с. 232); *Якось Хома виявив бажання, щоб Ференц змалював його на пам'ять нащадкам подільської Вулиги* (5, I, с. 255); *Чи помітив бригадир, що хлопець жаліє коней, з душею доглядає живе тягло, чи може в премію хлопцеві за його роботящість, – тільки упряж на Лиску щораз саме Іванові доставалось* (5, IV, с. 339); *Повз Черниша пробіг схвильований Козаков. – Привіт молодшому лейтенанту! – гукнув він на ходу. – Гайда по коней!* (5, I, с. 111); *На зло паничеві хотіла вона пройти повз нього не шкандибаючи...* (5, II, с. 461); *Захват перед народною силою, гімн воїнській товаришкості, воїнському побратимству, лицарській відданості захисників Батьківщини – чи не схвилює це кожного з нас?* (5, IV, с. 553); *Привіт Грузії!* (5, VI, с. 502). *Знаючи ціну людській праці, Катерина Білокур радується овочам і плодам землі* (5, VI, с. 496). *Наш привіт і подяка всім тим поетам і вченим, які протягом років досліджують, вивчають художню спадщину Тараса Шевченка* (5, VI, с. 433); *Почув від нього і про юність його, і про ціну випробу, і про поняття честі* (5, VI, с. 401); *Крім усіх інших клопотів, не давав Чередниченкові спокою ще один: носився з ідеєю спорудити в Кураївці пам'ятник плугу* (5, VI, с. 377); *Коли ж заговорить, то вже не безжурний танок дівчатам вихряться, побачать натовпи голодних дітей, знеможених матерів, звідусіль простягнуті кістляві, у струпах руки, розпалені очі, що воляють твоєї допомоги* (5, VI, с. 206).

До другої групи можна вналежнити такі словосполучення: *служіння народові, заздрість*

товаришам, радість батькам, подяка поетам, подарунок дівчатам, допомога селянинові, поміч воїнству тощо. Стрижневі компоненти цих словосполучень співвідносні з дієсловами, пор.: *служіння народів // служити народів; подарунок дівчатам // подарувати дівчатам; поміч воїнству // допомогти воїнству* тощо. Такі субстантивно-субстантивні словосполучення, у яких залежний компонент має конкретне значення, досить чисельні в мовистилі О. Гончара. Вони виражають семантико-синтаксичні об'єктні відношення з означальним відтінком. Наприклад: *Здалеку можна було подумати, що то вони вибирають з каламуття великі білі чашки лілей в подарунок дівчатам* (5, V, с. 370); – *Та на перший випадок маємо, – Байдашний добув із кишені, ніби на заздрість товаришам, облізлий лиснявий пістолет ТТ* (5, IV, с. 380); *А могли ж бути канікули й цього літа, міг і Андрій, на радість батькам бути дома, в рідному селі...* (5, IV, с. 220); *...Воно було для нього тільки формою служіння народів* (5, VI, с. 478); *Як серед глибокої тиші лунають по радіо останні розпорядження спускової команді* (5, V, с. 270); *Хай-поки ще можливо – негайно переправляються на той бік, на підтримку товаришам* (5, III, с. 270). Головне слово в таких словосполученнях називає дію або результат дії, а залежний компонент – особу або предмет, які є непрямыми об'єктами дії.

До третьої групи належать такі словосполучення, у яких стрижневий компонент за своїм складом і значенням співвідносний і з прикметником, і з дієсловом. Наприклад: *радість хліборобові // радий хліборобові // радити хліборобові; вірність присязі // вірний присязі // вірити присязі; відданість справі // відданий справі // віддатися справі*. Наприклад: *Щоб зробити приємність подрузі, вона намовила Вовика запросити Раю на вальс* (5, III, с. 500); *Світлішатиме й світлішатиме повсюди, і так аж до тих днів, коли від краю й до краю заяснюють кураївські небеса і виявиться, на радість хліборобові, що нічого цього року не вимерзло* (5, VI, с. 379); *Він до останнього подиху зберіг вірність присязі, вірність прапорів, вірність своїй Батьківщині* (5, I, с. 159); – *В інших діти – це радість, гордість батькам* (5, VI, с. 362); *Не раз уже він кров'ю довів свою відданість справі свого народу* (5, III, с. 159); *Будуть стояти вони на чужині як вічна пам'ятка, вічне нагадування всьому світові, про жертви нашого народу...* (5, I, с. 160). Словосполучення досліджуваного типу у творах О. Гончара трапляються рідко. Головне слово

в них означає властивість, стан чи ознаку особи / предмета, а залежний компонент – об'єкт стану або властивості.

Отже, вивчення субстантивного керування із залежним словом у давальному відмінку дає змогу розширити й уточнити нашу уяву про синтаксичні особливості давального відмінка. Із виділених трьох груп безприйменникового присубстантивного керування давальним відмінком найпродуктивнішою є перша група, де стрижнєве слово, не співвідносне ні з дієсловом, ні з прикметником, а також друга група, у якій стрижнєве слово корелює з дієсловом. Найменш продуктивною є група, у якій головне слово співвідносне як із прикметником, так і дієсловом.

Керування орудним відмінком. Рідковживаними у творах О. Гончара є словосполучення, у яких головний компонент вимагає після себе залежного імені у формі орудного відмінка. Роль головного компонента таких словосполучень можуть виконувати:

- 1) іменники, не співвідносні з дієсловами;
- 2) іменники, що корелюють із дієсловами.

До першої групи можна зарахувати іменники на зразок: *коса, велетень, хліб, цукор, рілля* тощо. Наприклад: *Незабаром поріг переступила дівчина років п'ятнадцяти, із кісками віночком, жвава, рухлива, з гострим носиком, в золотих крапельках ластовиння* (5, II, с. 79); *Усі вони мусили бути велетні зростом, говорити мали б тільки басом, лютим і сповненим ненависті* (5, II, с. 88); *Цукор купами лежить* (5, IV, с. 274); *Буде, буде урожай, хліб горами лежатиме на гарманах!* (5, VI, с. 262); *...А там уже й рілля груддям впереміш із стернею кострубатиться скошеному вслід* (5, VI, с. 274).

Вести мову про те, що виокремлені вище субстантивні словосполучення виражають суто означальні відношення, занадто узагальнено. Адже можна помітити, що поєднані компоненти додатково маркують і кількісно-означальну, і обставинно-об'єктну семантику. Словосполучення з такими значеннями допускають транспозицію, пор.: *цукор купами // купа цукру; кіски віночком // віночок кісок*. Спостережено, що в трансформованих конструкціях залежний компонент у родовому відмінку обов'язково поєднується з іменником на означення міри, кількості, властивості, ужитим у називному відмінку.

До другої групи словосполучень з орудним відмінком належать такі, у яких головний компонент співвідносний із дієсловом, тобто девербатив. Зрозуміло, що такі синтаксичні одиниці

легко трансформуються в дієслівно-субстантивні. Наприклад: *командування ротою // командувати ротою; катування металом // катувати металом; винищення танками // винищувати танками; имаганина різками // имагати різками*. У субстантивних словосполученнях виражаються ті самі семантико-синтаксичні відношення, що й у відповідних безприйменникових дієслівних словосполученнях, тобто об'єктно-означальні.

Серед цієї групи іменникових словосполучень з огляду на семантико-синтаксичні відношення можна виокремити такі підгрупи:

1) словосполучення, що виражають об'єктні відношення, напр.: *Таку насолоду життям, певне, знали тільки грецькі боги* (5, IV, с. 562); *Хазяїн з тих спритних гуляйпільських хурициків, що розжислися до війни на торгівлі хлібом і які перед війною вже настільки вбилися в силу, що не дозволили навіть залізничну станцію будувати в самому Гуляйполі* (5, III, с. 301); – *Витримаєш? І знову кивок головою* (5, III, с. 297); *Хизування власною величчю* (5, II, с. 517); *Це добре, що він вирішив розпочати зйомки сценою на острові* (5, IV, с. 485); *Подзвонив комбат і передав Сагаїді командування ротою, доки четвертий відділ приїде когось із резерву* (5, I, с. 159);

2) словосполучення, що виражають суб'єктні відношення, напр.: *Тільки точне виконання кожним загоном свого завдання могло забезпечити загальний успіх* (5, I, с. 136) // *кожен загін виконує завдання*;

2) словосполучення, що виражають інструментальні відношення, що вказують на засіб або знаряддя, за допомогою якого виконується дія, напр.: *Здається, це комбіноване катування металом, громом, газом, свистом ніколи не кінчиться, не вщухне, поки не доведе до божевілля нещасного Маковея* (5, I, с. 376); *Зрештою, все це коштуватиме не більше як имаганини різками – хлопцям і штрафу – дівчині* (5, II, с. 163); *Чи не прирікає він цим самим своїх людей на поголовне винищення танками?* (5, I, с. 377).

Унаслідок аналізу доведено, що головний компонент у поданих вище словосполученнях теж співвідносний із дієсловом, пор.: *торгувати*

хлібом, катувати металом, имагати різками, командувати ротою. Здатність до керування в цих іменників зумовлена лише лексико-семантичною властивостями головного компонента, а наявність керованої відмінкової форми обов'язкова. Отже, конструкції з орудним відмінком при іменниках, не співвідносних із дієсловами, поодинокі. Обмеженим також є і функціонування орудного відмінка при іменниках, у яких головний компонент, співвідносний із дієсловом. Це, мабуть, обумовлено широким уживанням орудного відмінка при дієсловах, що утворюють синтаксичні синоніми.

Висновки:

1. Отримані результати проведеного дослідження переконують, що іменне безприйменникове керування зумовлюють такі чинники: а) семантична природа стрижневого й залежного компонентів; б) їхні морфологічні особливості; в) характер семантико-синтаксичних відношень; г) виконувані функції.

2. Керування в моделях словосполучень «іменник + іменник у непрямому відмінку», що їх зафіксували в мові прозових текстів О. Гончара, цілком відповідає системі керування сучасної української літературної мови.

3. Щодо продуктивності функціонування конструкцій у мові досліджуваних творів О. Гончара, то найуживанішим є керування родовим відмінком, а менш поширеними є конструкції з давальним і орудним відмінками, оскільки вони більш характерні для дієслівного керування. Щодо знахідного й місцевого відмінків, то вони зазвичай у безприйменникових субстантивно-субстантивних конструкціях не функціонують.

4. Розгалуження значень усередині кожної групи дає підстави для висновку, що О. Гончар уживав субстантивні безприйменникові словосполучення зі стилістичною метою, зокрема для урізноманітнення фрази, уникнення тавтологій, увиразнення авторського чи персонажного мовлення.

5. Перспективу подальших наукових студій убачаємо в дослідженні особливостей прийменниково-іменникових моделей субстантивно-субстантивних словосполучень у мовотворчості Олеся Гончара.

Список літератури:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : навч. посібник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : [монографія]. Київ : Наук. думка, 1992. 224 с.
3. Вихованець І. Р. Прийменниковий давальний у структурі словосполучення і речення. *Синтаксис словосполучення і простого речення (Синтаксичні категорії і зв'язки)* / ред. кол. : д-р філол. наук М. А. Жовтобрюх (відп. ред.) та ін. Київ : Наук. думка, 1975. С. 90–95.

4. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення : монографія. Київ : Наук. думка, 1983. 219 с.
5. Гончар О. Твори : у 6-ти т. Київ : Дніпро, 1978–1979.
6. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Морфологія : монографія. Донецьк : ДонНУ, 1996. 437 с.
7. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни : у 4-х томах. Т. І. Донецьк : ДонНУ, 2012. 402 с.
8. Кульбаська О. В. Вторинна предикація у простому реченні : монографія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. 672 с.
9. Кульбаська О. Специфіка безприйменникового субстантивного керування в прозовій мові Олеса Гончара. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського* : зб. наук. праць. Одеса : Гельветика, 2024. Т. 35(74). № 6. С. 15–20. (Серія «Філологія. Журналістика»). URL: https://philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/6_2024/5.pdf
10. Масицька Т. Є. Типологія семантико-синтаксичних реченневих залежностей : монографія. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2018. 418 с.
11. Попова І. С. Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель) : монографія. Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2009. 432 с.
12. Рильський М. Зібрання творів : у 20-ти томах. Київ, 1983–1990. Т. 16. Київ : Дніпро, 1978–1979. 600 с.
13. Сучасна українська літературна мова : Синтаксис / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1972. 515 с.
14. Українська мова: енциклопедія. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.

Kulbabska O. V. LEXICO-SEMANTIC TYPOLOGY OF PREPOSITIONLESS SUBSTANTIVE GOVERNMENT IN MODERN UKRAINIAN

The object of the present study is the syntactic relation formed between two or more components of a syntactic construction. It is stated that syntactic relations are represented by linguistic means through which corresponding semantic-syntactic relations between the components of a syntactic unit are realized (word forms, prepositions, word order, conjunctions, intonation, etc.). A central position among the types of syntactic relations is occupied by the adverbial, predictable / unpredictable, obligatory / optional syntactic relation that connects the head and the dependent components within word combinations in modern Ukrainian. In this respect, the focus is placed on valency-conditioned substantive government in two-member minimal constructions corresponding to the model “noun + noun in an oblique case” (based on the prose texts of Oles Honchar). Given that both components belong to nominal parts of speech, the analyzed word combinations are defined as substantive–substantive. It is demonstrated that syntactic forms of subordinate relations generally display symmetry with the corresponding types of semantic-syntactic relations; in particular, a typical correlation is that between government and object relations. However, such a correlation cannot be absolutized, since asymmetry is highly characteristic of the syntactic structure of the Ukrainian language, resulting in the formation of secondary semantic relations, including subject, attributive, object-adverbial, possessive, and others. The analysis of empirical material made it possible to classify prepositionless substantive word combinations according to the case form of the governed noun: the genitive ($N_1 + N_2$), less frequently the dative ($N_1 + N_3$) and the instrumental ($N_1 + N_5$). It is concluded that the specificity of government is largely determined by the semantics and categorial properties of the head noun.

Keywords: word combination, constructional unit, head and dependent components, subordinate relation, substantive government, dative and instrumental cases, literary text, function.

Дата першого надходження статті до видання: 29.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 24.04.2026